Б.Я. КОФМАН

*Борис Якович Кофман, кандидат юридичних наук, головний науковий консультант Інституту законодавства Верховної Ради України, заслужений юрист України**

ORCID: 0000-0001-8121-5190

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ДО ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ ПРОЦЕСУАЛЬНО-СТАДІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. В умовах становлення, розвитку й удосконалення демократичної правової державності одним із могутніх факторів якої є визнання, легалізація, реалізація, охорона і захист прав і свобод людини (особистості), а також гарантування їх реалізації, архіважливого значення набуває належне прогнозування, моделювання, формування, розвиток і вдосконалення на рівні законотворення конституційно-правового статусу людини і громадянина (динамічно-стратегічний фактор. – авт.), що є універсальною багатофакторною і багаторівневою нормативною системою, що демонструє та оцінює відношення держави до людини (особистості) (комунікаційно-стратегічний фактор. – авт.); феноменологічною категорією, що містить набір соціально-правових параметрів, які характеризують положення людини в системному комплексі державно організованого соціуму у його відносинах з державою (статусно-стратегічний фактор. – авт.); важливим системностворюючим комплексом, що виникає, існує та функціонує у межах координат сучасної правової реальності, де наведені відносини між людиною (особистістю), соціумом і державою відіграють інституціональну роль та мають визначальне, конституююче значення (державотворчо-стратегічний фактор. – авт.).

Отже, не дарма правовий статус особистості є однією з центральних категорій загальної теорії права, а правовий статус людини і громадянина, на слушну думку О.А. Лукашової, це одна з найважливіших політико-юридичних категорій, яка нерозривно пов'язана з соціальною структурою суспільства, рівнем демократії і станом законності¹.

Разом із тим необхідно наголосити, що в процесах визнання, легалізації, реалізації, охорони і захисту прав і свобод людини (особистості), а також гарантування їх реалізації первинну і стратегічну роль відіграє феноменологія нормопроєктування, нормопроєктної діяльності. Вважаємо, що це детермінується, по-перше, об'єктивізацією та актуалізацією комплексного дослідження феномена правотворення у складних і суперечливих процесах існування, функціонування й розвитку суспільства і держави в сучасних умовах національного державотворення; по-друге, об'єктивізацією та інтенсифікацією правотворчого процесу в Україні, скерованого на відстоювання її державного суверенітету і територіальної цілісності; по-третє, складними тенденціями розвитку глобалізації, і особливо її нової форми інтеграційно-синтетичного та колективно-конвергенційного спрямування – правової глобалізації, скерованої на уніфікацію нормотворчих (законотворчих, конституційно-творчих) процесів розвитку національної державності в рамках міжнародної спільноти держав та становлення феноменології глобального конституціоналізму; по-четверте, актуалізацією перспективної ролі і значення становлення і розвитку саме національного інституту нормопроєктування, нормопроєктної діяльності з позицій стану самого нормопроєктного процесу, його модернізації відповідно до об'єктивних тенденцій розвитку, а також його значення для формування системи параметральних ознак, що у підсумку спрямовані на формування і нормативну формалізацію конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина і, отже, загального правового статусу людини в державі; по-п'яте, особливої ролі нормопроєктування, нормопроєктної діяльності в національній та міжнародній нормотворчості, важливим сегментом якої є «нормування – нормативізація – нормопроєктування», а у підсумку й прийняття нормативно-правових актів, що складають, формують, стабілізують, роблять реальним, тобто, таким, що може бути реалізованим, підкріплюють та вдосконалюють конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина як на внутрішньодержавному, так і на міжнародно-правовому рівнях.

Стан дослідження проблеми. Проблематика конституційно-правового статусу людини і громадянина розроблялася у роботах таких радянських та вітчизняних авторів, як: М. Антонович, К. Арановський, М. Баймуратов, О. Батанов, А. Венгеров, Л. Воеводін, А. Георгіца, В. Гришук, Ю. Грошевий, В. Денисов, Є. Додін, Р. Калюжний, В. Карташкін, М. Козюбра, В. Коновалова, М. Корнієнко, В. Кравченко, О. Кутафін, О. Лукашева, М. Малєїн, Г. Мальцев, Г. Манов, О. Марцеляк, Г. Мурашин, Є. Назаренко, А. Олійник, В. Опришко, М. Орзіх, М. Панов, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Тацій, І. Тимченко, В. Тихий, Є. Тихонова, О. Тодика, Ю. Тодика, О. Фрицький, М. Цвік, В. Шаповал, В. Шемшученко,

Л. Юзьков. Разом із тим дослідження конституційно-правового статусу в контекстуалізації саме профільної нормопроектної діяльності відносно нього, а в юридичній науці вони майже не проводилися.

У сучасній юридичній літературі до останнього часу практично не було комплексних наукових досліджень, присвячених проблемам нормопроектування як багатоаспектної та різнорівневої самостійної юридичної категорії. Такий стан справ пояснювався тим, що, по-перше, основні наукові праці, що досліджують окремі аспекти нормопроектування, належать до 70-х рр. XX ст. та пов'язані з працями таких радянських та зарубіжних вчених, як Н.Д. Абдуллаєв, С.С. Алексєєв, Л.І. Антонова, І.Л. Брауде, М.О. Голодний, В.М. Горшенєв, Б.В. Дрейшев, В.П. Казимирчук, Д.А. Керімов, Д.А. Ковачев, Г.В. Коміанський, В.В. Максимов, А. Нашиц, А.С. Піголкин, С.В. Поленіна, Р.В. Раскатов, Ю.Д. Рудкін, Ю.О. Тихомиров, Р.О. Халфіна, Ц.А. Ямпольська. По-друге, у працях згаданих учених інститут нормопроектування досліджується фрагментарно, несистемно, без врахування комплексного підходу і тільки в межах загальної теорії правотворчості, не конкретизуючи інституційну самостійність, конститууючу особливість та організаційно-технологічну специфічність нормопроектної діяльності як такої.

Дослідження проблемних питань правового регулювання нормопроектної діяльності саме в конституційному праві на сучасному етапі суспільного розвитку проводили вітчизняні та зарубіжні фахівці у галузі адміністративного та конституційного права, теорії держави та права, серед яких варто відмітити праці В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Г.В. Атаманчука, М.В. Баглая, М.О. Баймуратова, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, Д.М. Белова, Ю.П. Битяка, С.Н. Братуся, М.М. Бурбики, Ю.О. Волошина, Л.К. Воронової, В.М. Гарашука, В.К. Гіжевського, Є.А. Гетьмана, І.П. Голосніченка, І.С. Гриценка, С.М. Гусарова, Т.О. Дідича, Є.В. Додіна, М. Дюверже, В.В. Зуй, Р.А. Калюжного, Девіда П. Каррі, В.М. Косовича, Л.Т. Кривенко, В.В. Конопльова, В.В. Копейчикова, В.О. Котюка, М.А. Крутоголова, Є.В. Курінного, В.М. Марчука, О.М. Музичука, В.Я. Настюка, Л.В. Ніколаєва, Н.Р. Нижник, В.І. Олефіра, Л.А. Окунькова, М.П. Орзіх, Ю.М. Перерви, О.В. Петришина, В.П. Петкова, В.М. Поповича, Н.Ю. Пришви, П.М. Рабіновича, Н.О. Сахарова, С.Г. Серьогіної, О.Ф. Скакун, О.В. Совгірі, С.Г. Стеценка, В.П. Чабана, В.О. Шамрая, В.М. Шаповала, О.О. Шевченка, Ю.С. Шемшученка, І.М. Шопіної, І.Д. Шутака, О.І. Ющика та інших. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, опублікованих останніми роками, необхідність вирішення проблем організаційно-правового супроводження і забезпечення нормопроектної діяльності, у тому числі її правового регулювання в конституційному праві як провідної та профільної галузі національного права України, з одного боку, та відсутність комплексних наукових досліджень з цієї проблематики, з іншого – зумовлюють актуальність та важливість наукових розвідок із зазначеного питання, особливо в умовах проведення конституційної, судової, адміністративної, муніципальної реформ.

Необхідно зазначити, що в останні роки ця проблематика актуалізується. У 2018 р. Т.О. Дідичем була захищена докторська дисертація із спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень на тему «Теоретико-методологічні засади правоутворення» та Р.В. Чорнолуцьким також була захищена докторська дисертація на тему «Феноменологія нормопроектної діяльності в конституційному праві України: питання теорії і практики» із спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право, які внесли суттєвий внесок в розробку теоретичних засад нормопроектної діяльності, включаючи й проблематику нормопроектування у сфері прав і свобод людини, тим самим підкреслюючи важливий доктринально-теоретичний і праксеологічний рівень досліджуваної проблематики.

Тому **метою** даної статті є дослідження актуальних питань нормопроектування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України особливо в контексті формування парадигми його процесуально-стадійного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що для дослідження актуальних питань нормопроектування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України необхідно визначити, що в цій сфері виступає предметом-об'єктом нормопроектної діяльності. А це скерує нас до визначення архітектоніки самого правового статусу людини і громадянина.

У процесі визначення такої архітектоніки (структури) правового статусу людини і громадянина, що є серцевиною нормативного вираження основних принципів взаємовідносин між людиною і державою, ми зразу ж стикаємось з низкою труднощів дефінітивної, методологічної, онтологічної, змістовної та праксеологічної властивості, що напрядує до нормопроектування в профільній сфері.

Так, у контекстуалізації дефінітивного підходу необхідно відмітити, що в сучасній юридичній науці одні представники науки теорії права отожднюють поняття правового становища і правового статусу особистості^{2,3}, а інші їх розмежовують⁴. Більш того, саму феноменологію правового статусу визначають як у вузькому, утилітарному його розумінні – як сукупність прав, свобод і обов'язків людини⁵, так і в широкому, більш системно-комплексному сенсі – як юридично закріплене положення особистості в суспільстві⁶, у тому числі сукупність прав і свобод, обов'язків і відповідальності особистості⁷.

Визначення методологічного підходу до пізнання правового статусу людини і громадянина дає можливість зазначити, що в цьому процесі використовується уся сукупність методів пізнання юридичної реальності, бо людина виступає її центром управлінсько-правового впливу та домінуючим суб'єктом здійснення юридично значимих діянь. З-поміж них треба відмітити загальнонаукові методи, методи науки управління, соціології, правознавства, а також спеціальні методологічні засади вивчення прав, свобод і обов'язків людини (особистості) у теоретико-правовому вимірі⁸. Отже, до методів пізнання правового статусу людини і громадянина можна віднести діалектичний, логічний, дедуктивний та індуктивний методи, системний, структурний, комплексний, логічний, історичний, компаративний методи, метод абстрагування та моделювання, а також інші методи, що використовуються сучасною юридичною, соціологічною та політичною науками для дослідження відносин людини з державою та державно організованим соціумом⁹. Розуміння методології

веде до прогностичного розуміння онтологічних та змістовних настанов правового статусу людини і громадянина.

Незважаючи на те, що правовому статусу особистості в юридичній літературі приділяється велика увага, єдності думок з питання про його архітектуру та структурні елементи, що її становлять, до цього часу не досягнуто. Тому виникають труднощі онтологічної властивості. Разом із тим у доктрині права є розуміння щодо видового підходу до досліджуваного статусу. Отже, така видова класифікація правових статусів особистості проводиться за різними підставами. Залежно від обсягу прав, свобод і обов'язків розрізняють міжнародний, загальний (конституційний), родовий (спеціальний) і індивідуальний правові статуси особистості¹⁰.

Міжнародний правовий статус особистості включає в себе права, свободи, обов'язки і гарантії, що вироблені міжнародним співтовариством і закріплені в міжнародно-правових документах¹¹. Його захист передбачений як внутрішнім законодавством через використання конституційно-правових норм та норм інших галузей права, включаючи й норми міжнародного права, що імплементовано в національне законодавство у вигляді норм звичайних законів, так і міжнародним правом, виходячи з міжнародно-правових зобов'язань держави, що узяті нею в рамках підписаних міжнародних багатосторонніх договорів та міжнародними судовими органами, у випадку вичерпання фізичними особами всіх доступних внутрішньодержавних засобів правового захисту¹².

Загальний (конституційний) правовий статус особистості – сукупність прав, свобод, обов'язків і їх гарантій, закріплених в Основному Законі держави. Його характерологічна риса – це те, що він є загальним, узагальненим і однаковим для всіх незалежно від національності, релігійних переконань, соціального стану; характеризується стабільністю і визначеністю; передбачає рівність прав і обов'язків громадян, рівність їх перед законом; є базовим для всіх інших; служить основою для придбання конкретних суб'єктивних прав, покладання обов'язків й несення відповідальності. Його характерними ознаками є єдність і стабільність, що зумовлені особливостями самого людського життя¹³. Звідси, загальний статус передбачає встановлення у суспільстві нормального правопорядку, передбачуваних і розумних змін, які забезпечують збереження генофонду країни, теми виробництва матеріальних і духовних цінностей, вільний розвиток особистості. Причому, як будь-яка основа, на якій утворюються нові якості, конституційний статус повинен володіти стійкістю, його статичне існування має тривати доти, поки основні суспільні відносини не зміняться докорінно і здебільшого, – тоді в ньому спостерігаються динамічні зміни трансформаційного характеру.

Родовий (спеціальний) статус особистості, своєю чергою, відображає специфіку правового положення окремих категорій людей, які можуть мати якісь додаткові суб'єктивні права і обов'язки¹⁴. Він зумовлений особливостями становища особи і потребами її функціональної спеціальної активності (студент, пенсіонер, військовослужбовець, посадова особа та ін.); отже, він є загальним для певного кола осіб. Спеціальний статус доповнює (статус судді або військовослужбовця) або обмежує (статус особи, що перебуває в місцях позбавлення волі) загальний правовий статус, тобто коригує його. На відміну від загального статусу, який є постійним, спеціальний статус характеризується нестабільністю, він має мінливий характер, тобто може змінюватися в результаті переходу особи з однієї групи в іншу.

Індивідуальний статус характеризує особливості становища конкретної людини і являє собою персоніфіковані права і обов'язки у їх конкретних, природних і набутих здібностях і особливостях (стать, вік, сімейний стан, стан здоров'я, релігійні переконання і т. ін.). Він відрізняється рухливістю: змінюється відповідно до тих змін, які відбуваються в житті людини¹⁵.

Слід зазначити, що правове становище конкретної фізичної особи може розглядатися у вигляді своєрідної «мотрійки» як сума загального, спеціального та індивідуального статусів, співвідношення яких варіюється залежно від конкретних ситуацій. Загальний правовий статус для всіх громадян єдиний, спеціальних статусів (родових, групових) багато, індивідуальних існує стільки, скільки осіб перебуває на території держави.

Залежно від того, нормами якої галузі права регулюється правове становище особистості, розрізняють галузеві правові статуси: конституційно-правовий, цивільно-правовий, адміністративно-правовий, кримінально-правовий, сімейно-правовий, муніципально-правовий і т. д. При цьому основою правового статусу особистості є її конституційний статус, де права, свободи і обов'язки в сукупності утворюють єдиний, внутрішньо узгоджений комплекс. Звідси й виникають відповідні труднощі в нормопроєктній роботі щодо моделювання, нормування, нормативізування, а також наступного прийняття, легалізації, реалізації та гарантування такого правового статусу.

Разом із тим необхідно наголосити, що в кожній галузі права існують свої особливі, притаманні саме їй права і обов'язки. Сукупність закріплених в окремій галузі права особливих прав, свобод і обов'язків людини (особистості) утворює категорію «галузевого правового статусу особистості». Галузевий статус особистості складається з правомочностей і інших компонентів, опосередкованих окремою або комплексною галуззю права.

Залежно від характеру зв'язку людини (особистості) з державою (наявності або відсутності громадянства) можна виділити: а) правовий статус громадянина; б) правовий статус іноземця; в) правовий статус апатриду (особи без громадянства); г) правовий статус біженця.

Отже, виходячи саме з цього, на території своєї патримоніальної держави громадяни мають усю повноту прав, свобод, і несуть усі обов'язки, встановлені Конституцією та іншими нормативно-правовими актами. Правовий статус громадянина є всеосяжним. Це означає, що громадянин має всю повноту встановлених в законодавстві прав і свобод, на нього поширюються і всі обов'язки. Правовий статус інших суб'єктів містить низку вилучень (див. ст. 26 Конституції України¹⁶). Наприклад, іноземці не можуть брати участь у виборах і референдумах, нести державну службу, служити в армії, створювати політичні партії, володіти власністю

тощо. У деяких державах іноземцям надається правовий статус, максимально наближений до правового статусу громадянина – це називається наданням «національного режиму».

Водночас необхідно розуміти й те, що різниця понять «людина», «особистість», «громадянин» тягне і відмінність у їх правових статусах. Відповідно виділяють правовий статус людини, правовий статус особистості і правовий статус громадянина, хоча правовий статус людини практично завжди збігається з правовим статусом особистості, якщо людина є повністю праводієздатною, тобто володіє правосуб'єктністю; а правовий статус людини (особистості) збігається з правовим статусом громадянина у разі наявності відповідного правового стану фізичної особи.

Виникає низка питань щодо елементного «набору», що становить правовий статус людини і громадянина. Так, на відміну від класичної сукупності юридичних прав і обов'язків, до такого «набору» А.І. Лепешкин включав їх гарантії¹⁷, тобто надавав досліджуваній проблематиці більш аксіологічного спрямування; Л.Д. Воеводін – правоздатність і принципи¹⁸, сповідуючи визначальну роль реальних можливостей людини функціонувати у правовому просторі та діяти в ньому відповідно до їх основоположних засад; Б.В. Щетинін – громадянство, розуміючи виключну і пріоритетну роль держави у наданні фізичній особі відповідного обсягу прав, свобод і обов'язків¹⁹; М.І. Матузов – загальну (статутну) відповідальність громадянина перед державою і суспільством²⁰, ставлячи таким чином людину (особистість) у положення підпорядкованого суб'єкта субординаційних правовідносин; М.В. Вітрук – законний інтерес²¹, який, навпаки, робить фізичну особу більш вільною у межах правового простору держави, дозволяючи їй ширше тлумачити норми законодавства та більш вільно обирати правила власної поведінки, що напряду не врегульовані нормами права, але логічно витікають з них. Своєю чергою, В.А. Патюлін, сповідуючи комплексний підхід, стверджує, що правове становище (статус) особистості охоплює громадянство, загальну правоздатність, основні права і обов'язки (включаючи конституційні), конституційно закріплений принцип рівноправності²²; більш традиційним і цивілістичним підходом характеризується доктринальна позиція М.С. Строговича, що під структурними компонентами правового статусу особистості, крім прав і обов'язків, пропонував розуміти ще й правові гарантії прав і правову відповідальність за виконання обов'язків²³. Доктринальний підхід М. Авдєєнкової і Ю. Дмитрієва, що базується на процесуально-облігаторних і динамічно-статичних засадах, включає пропозицію щодо включення до складу структурних елементів правового статусу: 1) порядку його придбання і втрати (динамічний аспект. – авт.); 2) прав і обов'язків (статичний аспект. – авт.); 3) відповідальності (облігаторний аспект. – авт.); 4) гарантії дотримання прав і свобод (процесуальний аспект. – авт.); 5) правових станів²⁴ (статично-динамічний аспект. – авт.). Розуміння характеристики структури правового статусу В.М. Горшеневим базується на ієрархічній контекстуалізації, що реалізується через пошук більш виразного встановлювання субординаційних зв'язків його складових елементів і фактично веде до побудови такої структури правового статусу: юридичні обов'язки, суб'єктивні права, юридичні свободи і юридична відповідальність²⁵.

Розуміння змістовної наповненості елементів правового статусу людини (особистості) також суттєво впливає на розуміння можливостей нормопроектування в профільній сфері. Так, дефінітивне визначення термінів та терміносистем «права», «свободи», «обов'язки», «гарантії», «відповідальність» тощо мають, по-перше, не тільки суттєве значення для їх однозначного тлумачення (інтерпретаційний аспект. – авт.); по-друге, для розуміння належних лінгвістично-змістовних підходів їх використання в тексті проєктів нормативно-правових актів (лінгвістично-змістовний аспект. – авт.); по-третє, воно повинно відповідати змістовному навантаженню та інтерпретаційному розумінню аналогічних термінів, що закріплено в тексті Основного Закону держави (імперативно-змістовний аспект. – авт.). Важливе значення, по-четверте, має використання зазначених термінів та терміносистем у контекстуалізації еволюції самого феномена правового статусу людини (особистості), особливо, враховуючи те, що правовий статус виступає як складна соціально-правова комплексна, системна, інтеграційна категорія, що відображає основоположні взаємини особистості і суспільства, людини (громадянина) і держави, індивіда і колективу на різних рівнях державно організованого соціуму, інші соціальні зв'язки, – які зі зміною соціальних, державотворчих та нормотворчих процесів можуть змінюватись, наражаючись на зміни і трансформацію. Тому важливо, щоб людина не тільки правильно представляла своє положення в соціумі та державі, свої права і обов'язки, місце в тій чи іншій соціальній структурі, а й відповідно до нормативних настанов, що становлять її правовий статус, будувала свою поведінку та сполучала її з вимогами і потребами інших членів соціуму й держави.

Наприклад, розглядаючи розуміння терміну «права», необхідно звернути увагу на позицію М.В. Вітрука, який зазначав, що права і свободи існують не в силу того, що вони формально визнані державою і узаконені (хоча це так само необхідно), а в силу самої сутності людського співжиття, що складаються в ньому системою суспільних відносин і соціальних можливостей особистості, що випливають із них²⁶. Своєю чергою, О.А. Лукашова, розглядаючи права і свободи як елемент правового статусу, включає в нього не тільки основні (конституційні) права, а й увесь комплекс прав, що випливають із законів (внутрішньодержавних і міжнародних)²⁷. Аналізуючи наведені доктринальні позиції, необхідно зазначити, що тут йдеться не тільки про кількісні показники, що формують відповідний «кадастр» прав людини, та які гарантуються державою в контексті їх визнання, легалізації, реалізації, охорони, захисту, гарантування, а й про «якісний вимір» феноменології самих прав, розпорошеність та надмірність кількості яких будуть нівелювати їх змістовно-функціональну та онтологічно-праксеологічну цінність та значення.

Праксеологічний контекст визначення архітектоніки (структури) правового статусу людини і громадянина насамперед проявляється не тільки у належній науково-доктринальній та динамічно-функціональній його побудові в процесі нормопроектування, а й в умінні зробити «нормативну насиченість» проєкту нормативно-правового акта такою, щоб він мав ознаки належної регламентації, адекватного регулювання, опти-

мальної реалізуємості та позитивної управлінської ефективності. Враховуючи той факт, що йдеться про нормопроєктування конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, результатом якого є його або первинна правова легалізація, або доповнення такого статусу з метою його вдосконалення, модернізації чи трансформації, таке нормопроєктування набуває стратегічного характеру. Звідси, об'єктивується, актуалізується та зростає роль технологічного фактору нормопроєктної діяльності, в основі якої лежить формування її параметральних ознак.

Комплексною метою нормопроєктної діяльності, що, з одного боку, веде до нормативізації і забезпечення законодавчого (конституційно-правового) регулювання певної сфери суспільних відносин та, з іншого боку, у широкому розумінні, здійснюється для встановлення якісних та кількісних показників нормативного забезпечення певних сфер суспільних відносин, наявності прогалин і колізій у законодавчому забезпеченні відповідної сфери з наступним їх усуненням, а також для реалізації правової політики держави в цій архіважливій сфері, – через визначення її основних напрямів, пріоритетів, принципів, суб'єктного і предметно-об'єктного складу, а також організаційних і організаційно-правових форм її реалізації, є побудова не тільки нормативної моделі (проекту) нормативно-правового акта, а й відповідної до його телеологічних домінант технологічної моделі, що у підсумку додасть йому високих технологічних якостей у його сприйнятті, розумінні, застосуванні, реалізації та досягненні соціальної ефективності.

Саме в цьому аспекті вважаємо за доцільне запропонувати технологічний підхід дослідниці Н. Розенфельд, що у процесі здійснення нормопроєктної діяльності, в контексті розуміння побудови відповідної парадигми дій, виокремлює декілька етапів²⁸:

- на першому етапі окреслюється коло суспільних відносин, які входять у сферу відносин щодо законодавчого покриття якої треба провести нормопроєктування;
- під час другого етапу визначаються всі закони, які регламентують суспільні відносини в межах визначеного об'єкта правового регулювання, виявляються і фіксуються предмети правового регулювання кожного з таких законів з метою запобігання виникнення колізій;
- на третьому етапі шляхом розробки проекту закону на поле наявних соціальних відносин виявляється відповідність законодавчого регулювання суспільних відносин;
- на четвертому етапі визначаються групи суспільних відносин, законодавча регламентація яких у проекті в межах досліджуваного напрямку відсутня, визначається так званий «дефіцит закону» (відсутність законодавчого забезпечення регулювання об'єктивно існуючих суспільних відносин);
- на п'ятому етапі визначаються групи соціальних відносин, регламентування яких у проекті в межах досліджуваного напрямку дублюється кількома законами, визначається «профіцит закону» (наявність неодноразового законодавчого регламентування об'єктивно існуючих суспільних відносин).

Вважаємо, що застосування такого чіткого процедурно-технологічного підходу до нормопроєктної діяльності щодо конституційно-правового (законодавчого) забезпечення формування, розробки або вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина стане гарантією її належного нормативно-правового і процесуального формування, супроводження і забезпечення.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити наступні висновки:

- пошук оптимальних моделей взаємовідносин держави з особистістю завжди представляв складну проблему, але, на нашу думку, в основі її позитивного вирішення лежить високий і якісний рівень нормопроєктної діяльності у сфері нормотворчого (законотворчого) забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина;
- аналізуючи становлення і розвиток такого конституційно-правового статусу в різних державах в історичній ретроспективі, необхідно звернути пильну увагу на його еволюційно-динамічний характер, обсяг прав і свобод, які держава надавала своїм громадянам, змінювався саме залежно від її хронологічного розвитку, бо оптимальні моделі вирішальною мірою залежали від характеру суспільства, типу власності, демократії, розвиненості економіки, культури та інших об'єктивних умов, але багато в чому вони визначалися також владою, законами, правлячими класами, тобто, суб'єктивними факторами;
- в процесі пошуку моделей взаємовідносин держави з людиною (особистістю) головні труднощі полягали не тільки у встановленні таких системи і порядку, при яких і особистість мала б можливість безперешкодно розвивати свій потенціал (здібності, талант, інтелект), і загальнодержавні цілі – те, що об'єднує всіх, – визнавалися б і шанувалися, а велике значення мали відповідні технологічно-формалізовані аспекти діяльності уповноважених осіб з нормування, нормативізації, формулювання, формалізації, легалізації, реалізації та гарантування реалізації нормативних настанов, що містять конституційні права, свободи і обов'язки людини (особистості) і громадянина. Саме вони виникають у процесі нормотворення (законотворення), важливою частиною якого виступає нормопроєктна діяльність у сфері становлення і розвитку такого конституційно-правового статусу;
- у процесі визначення архітектоніки (структури) правового статусу людини і громадянина, що є серцевиною нормативного вираження основних принципів взаємовідносин між людиною і державою, – з метою здійснення нормопроєктної діяльності в профільній сфері ми стикаємось з низкою труднощів дефінітивної, методологічної, онтологічної, змістовної та праксеологічної властивості, що напряму має відношення до нормопроєктування та знаходять своє вирішення в процесі такої діяльності та її підсумках, бо профільний статус отримує своє вираження в правах, свободах і обов'язках людини.

¹ Права человека: учебник для вузов / отв. ред. чл.-корр. РАН, д.ю.н. Е.А. Лукашева. Москва: Изд-во НОРМА, 2002. С. 19.

² Теория государства и права: учебник / Н.И. Матузов, А.В. Малько. Москва: Юристъ, 2004. 512 с.

- ³ Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России: учеб. пособ. Москва: Изд-во МГУ, Издат. группа ИНФРА-М – Норма, 1997. 304 с.
- ⁴ Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. Москва: Норма, 2008. С. 25.
- ⁵ Орзіх М.П. Правовий статус людини і громадянина. *Основи правознавства*: навч. посіб. / С.В. Ківалов, М.О. Баймуратов, Л.Р. Біла, Ю.Є. Полянський, Є.В. Додін, В.В. Дудченко, І.І. Каракаш, О.О. Погрібний, Н.А. Мірошніченко; ред.: С.В. Ківалов, М.П. Орзіх. Київ: Знання, 2001. С. 136.
- ⁶ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. С. 190.
- ⁷ Венгеров А.Б. Теория государства и права: учеб. Москва: Из-во «Омега-Л», 2011. 585 с.
- ⁸ Юрчак І.Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2017. С. 3.
- ⁹ Француз-Яковець Т.А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2007. С. 3.
- ¹⁰ Баранов А.В. Теория государства и права. Томск: Изд-во Томского университета систем управления и радиоэлектроники, 2015. 235 с. С. 3. URL: <https://lawbook.online/gosudarstva-prava-teoriya/vidyi-pravovogo-statusa-41613.html>
- ¹¹ Перевалов В.Д. Правовой статус личности. Теория государства и права / под ред. В.М. Карельского, В.Д. Перевалова. Москва: ИНФРА-М – НОРМА, 2002. С. 549.
- ¹² Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ; Одеса: Фенікс, 2018. С. 112.
- ¹³ Стефанюк Ю.В. Правовий статус особи: поняття і класифікація. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 43–44.
- ¹⁴ Перевалов В.Д. Правовой статус личности. *Теория государства и права* / под ред. В.М. Карельского, В.Д. Перевалова. Москва: ИНФРА-М – НОРМА, 2002. С. 550.
- ¹⁵ Рабінович П.М. Основы общей теории права и государства. Київ: Атіка, 2001. С. 26.
- ¹⁶ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
- ¹⁷ Лепешкин А.И. Правовое положение советских граждан. Москва: Мысль, 1966. С. 3–11.
- ¹⁸ Воеводин Л.Д. Содержание правового положения личности в науке советского государственного права. *Советское государство и право*. 1965. № 2. С. 42–50.
- ¹⁹ Щетинин Б.В. Гражданин и социалистическое государство. *Советское государство и право*. 1975. № 2. С. 4.
- ²⁰ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. С. 189–205.
- ²¹ Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. Москва: Норма, 2008. С. 38.
- ²² Патюлин В.А. Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений). Москва: Наука, 1974. С. 230.
- ²³ Строгович М.С. Вопросы теории прав личности. Философия и современность. Москва, 1976. С. 33–35.
- ²⁴ Авдеев М., Дмитриев Ю. Понятие основ правового статуса человека и гражданина. *Право и жизнь*. 2004. № 2. С. 33.
- ²⁵ Горшенев В.М. Структура правового статуса гражданина в свете Конституции СССР 1977 года. Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 года. *Вопросы теории государства и права, государственного и административного права*: сб. науч. трудов. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1980. С. 55.
- ²⁶ Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. Москва: Норма, 2008. С. 224.
- ²⁷ Права человека: учебник для вузов / отв. ред. чл.-корр. РАН, д.ю.н. Е.А. Лукашева. Москва: Изд-во НОРМА, 2002. С. 96.
- ²⁸ Розенфельд Н. Коротка методика юридичного аналізу ефективності застосування законодавства. Київ: Юстиніан, 2009. С. 15.

Резюме

Кофман Б.Я. Актуальні питання нормопроєктування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України: до формування парадигми процесуально-стадійного забезпечення.

Досліджуються актуальні питання процесів формування парадигми процесуально-стадійного забезпечення нормопроєктування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України та висловлено міркування щодо їх нормативно-технологічного вирішення, супроводження і забезпечення.

Ключові слова: правовий статус, конституційний статус, правовий статус людини (особистості) і громадянина, нормопроєктування, нормопроєктна діяльність в конституційному праві.

Резюме

Кофман Б.Я. Актуальные вопросы нормопроектирования правового статуса человека и гражданина в конституционном праве Украины: к формированию парадигмы процессуально-стадийного обеспечения.

Исследуются актуальные вопросы процессов формирования парадигмы процессуально-стадийного обеспечения нормопроектирования правового статуса человека и гражданина в конституционном праве Украины и высказываются соображения относительно их нормативно-технологического решения, сопровождения и обеспечения.

Ключевые слова: правовой статус, конституционный статус, правовой статус человека (личности) и гражданина, нормопроектирование, нормопроектная деятельность в конституционном праве.

Summary

Borys Kofman. Current Issues of Normo-designing of the Legal Status OF Human and Citizen in the Constitutional Law of Ukraine: to the Formation of the Procedure and Stage Paradigm.

Topical issues of the processes of forming the paradigm of procedural and stage support of norm-designing of legal status of a person and a citizen in the constitutional law of Ukraine are investigated, and considerations regarding their normative-technological decision, support and provision are given.

It is stated that the search for optimal models of the relationship between the state and the individual has always been a difficult problem, but at the heart of its positive solution is a high and qualitative level of standard-project activity in the sphere of normative (legislative) maintenance of the constitutional and legal status of a person (individual) and citizen.

Analyzing the formation and development of such a constitutional-legal status in different states in historical retrospect, it is necessary to pay close attention to its evolutionary-dynamic character – the amount of rights and freedoms that the state gave its citizens varied precisely in the dependence and understanding of its chronological development, – optimal models were crucially dependent on the nature of society, type of property, democracy, development of economy, culture and other objective conditions, but they were also largely determined by the government, the law, the ruling class, that is, subjective factors.

In the process of finding models of the relationship of the state with the person (personality), the main difficulties were not only the establishment of such systems and order, in which the personality would be able to freely develop their potential (abilities, talent, intelligence), and national goals – the fact that unites all – would be acknowledged and respected, and the relevant technologically-formalized aspects of the activities of authorized persons for normalization, normalization, formulation, formalization, legalization, implementation and guarantee of implementation of normative guidelines that contain constitutional rights, freedoms and responsibilities of the individual (individual) and citizen – they arise in the process of norm-making (law-making), an important part of which is the norm-project activity in the sphere of formation and development of such constitutional-legal status.

It is proved that in the process of defining the architectonics (structure) of the legal status of a person and a citizen, which is the core of the normative expression of the basic principles of the relationship between the person and the state – in order to carry out norm-project activity in the field of expertise we face a number of difficulties of a definitive, methodological, ontological, ontological and a praxeological property that is directly relevant to the norm-design and find their solution in the process of such activity and its results, because the profile status is obtained from OE expression of the rights, freedoms and duties of man.

Key words: legal status, constitutional status, legal status of human (person) and citizen, normo-design, normo-project activity in constitutional law.

DOI: 10.36695/2219-5521.2.2020.21

УДК 342.4

Н.В. ВЕРЛОС

*Наталія Володимирівна Верлос, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Запорізького національного університету**

ORCID: 0000-0003-3598-2721

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Актуальність теми. Стрімкий розвиток та використання цифрових технологій, їх активне впровадження у різні сфери суспільного життя створює необхідність якісно оновленого розуміння та трансформації масиву правових норм, які регулюють конституційні права людини.

Правове регулювання та реалізація конституційних прав людини в умовах цифрової трансформації особливо актуалізується під час пандемії COVID-19, коли, з одного боку, держава, вживаючи запобіжні заходи поширення інфекції, змушена суттєво обмежувати права людини, а, з іншого боку, існує необхідність оптимізації механізму реалізації прав людини шляхом надання можливості їх здійснення, в тому числі й у цифровому форматі. Зокрема право на освіту, на працю, на підприємницьку діяльність, на судовий захист, на участь у виборах та референдумах, на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та ін. отримують в умовах цифрової трансформації зовсім інше розуміння механізму реалізації та супроводжуються пробілістю правового регулювання. Саме тому проблема конституціоналізації цифрових прав людини набуває актуальності в умовах цифрової трансформації та недосконалості правового регулювання.

Формулювання мети статті. Враховуючи актуальність теми, основна мета цієї статті полягає у дослідженні доктринальних підходів до визначення цифрових прав людини як правової категорії, аналізі позитивного міжнародного досвіду конституціоналізації цифрових прав, який можна запозичити в процесі конституційного реформування в Україні.

Стан дослідження. Дослідженню цифровізації взагалі та цифрових прав зокрема присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких можна назвати Р. Амеліна, Д. Белла, З. Бжезинського, М. Бондара, О. Бочкова, С. Грачову, Т. Камінську, А. Камінського, О. Карцихію, М. Кастельса, Р. Катца, К. Линьова, І. Лопушинського, Й. Масуда, Ф. Махлупа, В. Наумова, А. Ніколаєва, Д. Пашенцева, М. Пората, Е. Селесте, Т. Стоунера, Е. Тоффлера, М.С. Черемсінову, А. Шафаловича, С. Шахрая та ін.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто зазначити, що правовий дискурс останнім часом збагачується такими термінами, як цифрові права особистості, цифрове самовизначення, право на Інтернет, цифрові сервіси, віртуальна реальність, кіберпростір, цифровий суверенітет, штучний інтелект, хмарні сервіси, інтернет речей, блокчейн та ін. А отже, поступово формується окремий міжгалузевий правовий інститут цифрових прав людини. Також в літературі висловлюється позиція, прибічники якої взагалі виокремлюють цифрове право як самостійний напрям правового регулювання¹.

Цифрові права (digital rights) є порівняно новою правовою категорією, а тому їх перелік, визначення та необхідність виокремлення викликає дискусію в науковому юридичному середовищі. Так, існує думка, що